

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

This full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/14399>

Please be advised that this information was generated on 2014-11-11 and may be subject to change.

Trends in etnische discriminatie in Nederland 1980-1993

prof. dr. P. Scheepers en drs. M. Coenders*

Op grond van historische studies is vastgesteld dat de Nederlandse samenleving in het verleden vele allochtone nieuwkomers betrekkelijk gastvrij heeft ontvangen (Lucassen en Penninx, 1985 en 1994). Uit die studies komen betrekkelijk weinig incidenten naar voren tussen enerzijds autochtone Nederlanders en anderzijds allochtone nieuwkomers.

De laatste decennia lijkt deze traditie van gastvrijheid en tolerantie evenwel aan erosie onderhevig. Zulks moge worden afgeleid uit het toegenomen aantal acties, gericht tegen allochtonen (Van Donselaar, 1994). Daarnaast geldt dat de politieke partijen, die de komst en aanwezigheid van etnische minderheden problematiseren, zich zowel in het begin van de jaren tachtig als in het begin van de jaren negentig hebben mogen verheugen in een groeiend electoraat (Scheepers e.a., 1993, 1994a).

Ook blijkt dat er sprake is van discriminatie van etnische minderheden op de arbeidsmarkt (Bovenkerk, 1978; Scheepers e.a., 1991). Bovendien is uit eerdere studies gebleken dat er sprake is van wijdverbreide vooroordelen tegenover etnische minderheden (Hagendoorn en Janssen, 1983; Scheepers e.a., 1989; Scheepers e.a., 1994b). Het Sociaal en Cultureel Planbureau meent dat er aanwijzingen zijn voor een sociaal klimaat van afnemende tolerantie (SCP, 1992 en 1994).

In deze bijdrage willen we preciezer in kaart brengen welke ontwikkelingen zich hebben voltrokken in de mate van intolerantie van Nederlanders tegenover etnische minderheden. Daartoe hebben we in eerdere instantie een inventarisatie gemaakt van beschikbare gegevens, verzameld onder grootschalige en representatieve steekproeven Nederlanders, op grond waarvan we empirische uitspraken kunnen doen over deze ontwikkelingen (vergelijk Scheepers, 1996). Op grond van een heranalyse van deze gegevens, trachten we in deze bijdrage de volgende vragen te beantwoorden: Welke globale trends met betrekking tot de mate waarin Nederlanders geneigd zijn om etnische minderheden te discrimineren hebben zich voorgedaan over de periode 1980-1993? In hoeverre vertonen deze globale trends in etnische discriminatie verband met andere globale trends, *in casu* trends in economische ontwikkelingen of

* De auteurs zijn respectievelijk hoogleraar aan de Vakgroep sociologie van de Katholieke Universiteit Nijmegen en assistent in opleiding bij dezelfde vakgroep. Beiden zijn verbonden aan het ICS (Interuniversity Centre for Social Science, Theory and Methodology).

trends in immigratie over de genoemde periode? Bij welke specifieke sociale categorieën komt de neiging tot etnische discriminatie meer dan gemiddeld voor over de genoemde periode?

In het navolgende zullen we eerst de theorieën bespreken over longitudinale trends in etnische discriminatie waaruit we enkele toetsbare hypothesen zullen afleiden. Dan bespreken we de gegevens en de meetinstrumenten op grond waarvan we empirische uitspraken zullen doen. Vervolgens leggen we in kort bestek uit wat voor statistische analyses we hebben verricht ter beantwoording van de gestelde vragen om daarna de feitelijke resultaten te beschrijven. Afsluitend zullen we conclusies trekken en deze conclusies in een wijder perspectief trachten te plaatsen.

Theorieën en hypothesen

Er zijn twee theoretische tradities te onderscheiden: de assimilatie-theorie en de conflicttheorie. In zekere zin zijn die twee complementair. De zogenoemde assimilatie-theoretici (Park en Burgess, 1924; Park, 1950) gaan er van uit dat, wanneer etnische groepen met elkaar worden geconfronteerd in een samenleving, er zeker in het begin sprake is van wrijvingen en conflicten tussen die etnische groepen. Deze conflicten, zo menen deze theoretici, worden na verloop van tijd opgelost, omdat etnische minderheden zich tot op zekere hoogte zouden gaan aanpassen aan de etnische meerderheid (Gordon, 1964, 1978, 1981, 1994).

Dat aanpassingsproces zou langs verscheidene dimensies verlopen. Etnische minderheden zouden de taal en de dagelijkse omgangsvormen van de meerderheid kunnen overnemen (culturele assimilatie); ook zouden minderheden deel kunnen nemen aan de netwerken van de meerderheid (structurele assimilatie); er zouden huwelijken tussen minderheden en de meerderheid kunnen worden gesloten (huwelijks assimilatie); en minderheden zouden zich meer en meer kunnen gaan identificeren met de meerderheid (identificatie-assimilatie); langzamerhand zouden de vooroordelen tegenover minderheden verdwijnen (attitude-assimilatie), evenals de discriminatie van minderheden (gedrags-assimilatie). De laatste dimensie betreft het definitieve verdwijnen van conflicten tussen minderheden en meerderheid (burgerlijke assimilatie).

Het centrale element in deze theorie is, dat als er eenmaal vriendschappelijke betrekkingen zijn ontstaan tussen minderheden en meerderheid, dat vervolgens het zogenoemde assimilatieproces vanzelf goed zal aflopen (vergelijk Thurlings, 1977), in die zin dat de mate van etnische discriminatie in de loop der tijd zal afnemen (*hypothese 1*).

In de Verenigde Staten van Amerika wijzen longitudinale trends volgens sommige auteurs inderdaad in die richting (Schuman e.a., 1985), hoewel andere auteurs daar veel sceptischer over zijn (Bobo, 1988; Pettigrew, 1994). Maar in Nederland zijn er nog weinig empirische gronden voor deze theorie. De mate waarin verschillende etnische groepen zijn

geïntegreerd in de Nederlandse samenleving loopt sterk uiteen (Vermeulen en Penninx, 1994). Wat betreft het overnemen van de Nederlandse taal is het zo, dat de overgrote meerderheid van Surinamers en Antillianen daar geen problemen meer mee heeft. Maar bij Turken en Marokkanen ligt de situatie heel anders: slechts 20% van de Turken en 25% van de Marokkanen heeft geen problemen met onze taal (Roelandt, 1994).

Ook blijkt dat contacten tussen Nederlanders en etnische minderheden niet zo erg vaak voorkomen. Een deel van de Surinamers en Antillianen (17 respectievelijk 25%) heeft meer contacten met Nederlanders dan met mensen uit de eigen groep; maar voor Turken en Marokkanen is dat betrekkelijk uitzonderlijk (slechts 7%). Huwelijken tussen Nederlanders en leden van etnische minderheden blijken slechts heel sporadisch voor te komen (Roelandt en Veenman, 1994). Tegen deze achtergrond kunnen we concluderen dat in Nederland de voorwaarde voor de voortgang van het assimilatieproces, namelijk het bestaan van veelvuldige vriendschappelijke contacten, beslist nog niet voorhanden is.

Dat brengt ons bij de noties van conflict-theoretici. Zij menen dat er tegengestelde belangen bestaan tussen verschillende etnische groepen (Coser, 1956), bij voorbeeld tussen Nederlandse en Turkse werknemers. De achtergrond daarvan is dat veel mensen er naar streven om zoveel mogelijk schaarse goederen te verwerven, zoals een inkomen, een huis en maatschappelijke zekerheid. Wanneer Nederlandse werknemers menen of vrezen dat ze met tot etnische minderheden behorende werknemers moeten concurreren om die schaarse goederen, zou zulks er al snel toe leiden dat Nederlanders meer solidair zullen worden met elkaar en vijandiger zullen worden ten opzichte van andere etnische groepen. Deze reacties zouden zich vooral voordoen ten tijde van werkloosheid (*hypothese 2*).

In dergelijke omstandigheden zou de neiging tot etnische discriminatie in het bijzonder leven bij die categorieën van de autochtone bevolking die zich wel degelijk bewust zijn van het feit dat zij moeten concurreren om banen met bepaalde andere etnische groepen. Het betreft categorieën Nederlanders die op dezelfde segmenten van de arbeidsmarkt zijn aangewezen als een groot deel van de etnische minderheden (Blalock, 1967; Olzak en Nagel, 1986; Olzak, 1989; Eisinga en Scheepers, 1989; Olzak e.a., 1994), *in casu* Nederlanders die op dat moment werkloos zijn (*hypothese 2a*), Nederlanders met een lage opleiding (*hypothese 2b*) of Nederlanders met een laag inkomen (*hypothese 2c*).

Nu is het zo dat de objectieve economische ontwikkelingen, zoals met betrekking tot werkloosheid, zich deels onttrekken aan de observaties van het grote publiek. Desalniettemin leven bij het grote publiek allerlei subjectieve inschattingen van economische ontwikkelingen die wel eens van belang zouden kunnen zijn voor de vrees voor concurrentie om allerlei schaarse goederen. Daarom opperen we dat de neiging tot etnische discriminatie zich ook zou kunnen voordoen in periodes dat de mensen betrekkelijk weinig vertrouwen hebben in economische ontwikkelingen

(*hypothese 3*), en wel in het bijzonder onder dezelfde sociale categorieën die zich ten tijde van werkloosheid bedreigd voelen door etnische minderheden en dientengevolge geneigd zijn hen te discrimineren, *in casu* Nederlanders die op dat moment werkloos zijn (*hypothese 3a*), Nederlanders met een lage opleiding (*hypothese 3b*) of Nederlanders met een laag inkomen (*hypothese 3c*).

Voorts stellen conflict-theoretici (Olzak en Nagel, 1986) dat etnische discriminatie ook toeneemt ten tijde van een sterke en/of plotselinge groei van de immigratie (*hypothese 4*). Zo'n groei van de immigratie heeft natuurlijk allerlei gevolgen voor de sociaal-economische omstandigheden van het ontvangende land. De immigranten moeten in eerste instantie worden gehuisvest en soms financieel worden ondersteund. In tweede instantie zullen zij hun weg zoeken naar de arbeidsmarkt, waardoor er verschuivingen plaatsvinden in de verhouding tussen vraag naar en aanbod van arbeidskrachten. Dit gaat gepaard met onzekerheden voor specifieke categorieën uit de autochtone bevolkingsgroep: Nederlanders die de concurrentie om schaarse goederen aan den lijve ervaren, zouden mogelijkerwijs dientengevolge geneigd kunnen zijn tot etnische discriminatie, *in casu* in het bijzonder Nederlanders die op dat moment werkloos zijn (*hypothese 4a*), Nederlanders met een lage opleiding (*hypothese 4b*) of Nederlanders met een laag inkomen (*hypothese 4c*).

Op grond van deze conflict-theoretische noties zou men ook kunnen vermoeden (*hypothese 5*) dat autochtone jongeren, die zijn opgegroeid tijdens omstandigheden waarin schaarste op de arbeids-, en huisvestingsmarkt voor het eerst sinds de Tweede Wereldoorlog weer merkbaar was, zich sterker beconcurrereerd voelen door allochtone nieuwkomers en dientengevolge meer geneigd zouden zijn tot etnische discriminatie (Coenders, 1995). Dit vermoeden is betrekkelijk nieuw omdat uit eerder onderzoek steeds is gebleken dat jongere generaties juist het meest tolerant waren (Eisinga en Scheepers, 1989; Scheepers e.a., 1990; Dekker en Ester, 1993). Desalniettemin zullen we dit vermoeden nader onderzoeken. Onze hypotheses hebben we overzichtelijk weergegeven in schema 1.

Aangezien er een sterke samenhang bestaat tussen de kans op werkloosheid, de genoten opleiding en het inkomen, willen we vaststellen welke van deze kenmerken bepalend is voor de neiging tot etnische discriminatie. Daartoe zullen we multivariate analyses verrichten op grond waarvan uitspraken over deze kwestie mogelijk zijn.

Data en meetinstrumenten

Ter beantwoording van de vraag naar de ontwikkelingen in etnische discriminatie zullen we gebruik maken van de gegevens die door het Sociaal en Cultureel Planbureau zijn verzameld in het kader van het onderzoek naar *Culturele Veranderingen*. De genoemde databestanden zijn opgebouwd op basis van mondelinge interviews met grote steekproeven ten

Schema 1: Overzicht van hypothesen inzake trends in etnische discriminatie

Etnische discriminatie:

1	neemt langzaam af		verworpen
2	neemt toe ten tijde van: werkloosheid	in het bijzonder onder:	verworpen
2a		werklozen	verworpen
2b		mensen met lage opleiding	verworpen
2c		mensen met laagste inkomens	verworpen
3	neemt toe ten tijde van: weinig vertrouwen in de economie	in het bijzonder onder:	niet verworpen
3a		werklozen	verworpen
3b		mensen met lage opleiding	niet verworpen
3c		mensen met laagste inkomens	verworpen
4	neemt toe ten tijde van: toename van immigratie	in het bijzonder onder:	niet verworpen
4a		werklozen	verworpen
4b		mensen met lage opleiding	niet verworpen
4c		mensen met laagste inkomens	verworpen
5	neemt toe	in het bijzonder onder jongeren	niet verworpen

aanzien waarvan we veronderstellen dat die tot op zekere hoogte een getrouwe afspiegeling vormen van de gehele Nederlandse populatie. Met name op grond van deze gegevens kunnen we over een betrekkelijk lange termijn trendanalyses verrichten.

In deze surveys wordt aan de respondenten gevraagd of zij etnische minderheden in bepaalde situaties op de arbeids- en huisvestingsmarkt (on-)gelijk zouden behandelen. De concrete items zijn opgenomen in appendix 1, voorzover beschikbaar over de periode 1980-1993: deze gegevens zijn met onregelmatige tussenpozen verzameld. Met behulp van

probabilistische scalogramanalyse is vastgesteld dat deze items beschouwd mogen worden als eendimensionele en betrouwbare metingen van etnische discriminatie.¹ De gedichotomiseerde items hebben we gesommeerd tot een index die vervolgens ook weer is gedichotomiseerd. Deze bewerking resulteert erin dat elke respondent die op tenminste een van de vragen antwoordt dat hij/zij Nederlanders zou bevoordelen ten nadele van etnische minderheden, gerekend wordt tot de categorie mensen die geneigd is tot etnische discriminatie.

De databestanden bevatten, naast de afhankelijke variabele, ook een aantal belangrijke gegevens die we nodig zullen hebben bij de toetsing van de in het voorgaande genoemde hypothesen. Om te bepalen of iemand al dan niet werkloos is, hebben we de variabele *maatschappelijke positie* geconstrueerd. Aan alle mensen is gevraagd of zij meer respectievelijk minder dan vijftien uur per week betaald werk verrichten. Mensen die minder dan vijftien uur werken is gevraagd naar hun belangrijkste tijdsbesteding. Mensen die op dat moment in het interview hebben vermeld dat zij werkloos zijn, beschouwen wij als werklozen. De variabelen *opleiding en inkomen* hebben we ingedeeld naar longitudinaal vergelijkbare categorieën die we in tabel 1 hebben gerubriceerd. De variabele *leeftijd* hebben we opgedeeld in geboortecohorten van mensen die in hetzelfde tijdsbestek zijn geboren. Daarnaast hebben we een tweetal variabelen opgenomen als controle-variabelen met behulp waarvan we de verschillen tussen de genoemde sociale categorieën met betrekking tot de mate van etnische discriminatie zo zuiver mogelijk in kaart willen brengen. De variabele *kerkelijke binding* hebben we geconstrueerd door de mensen per geloofsgroep in te delen naar mensen die nooit, soms en vaak naar de kerk gaan. Tot slot betrekken we de *sekse* van de respondenten in de analyse.

Naast deze variabelen die betrekking hebben op individuen, hebben we gegevens gebruikt die betrekking hebben op de ontwikkelingen in Nederland inzake de werkloosheid, het consumentenvertrouwen en de immigratie. Al deze gegevens zijn ontleend aan bestaande publikaties van het Centraal Bureau voor de Statistiek.

Analyses

Ter beantwoording van de gestelde vragen hebben we verscheidene statistische analyses verricht. Ten eerste hebben we de trend in etnische

1 We hebben deze toetsing eerst uitgevoerd op alle beschikbare respondenten over de periode 1980-1993; en vervolgens op alle beschikbare respondenten per jaar van ondervraging om na te gaan of de gevonden structuur stabiel was door de tijd heen. Daarbij hebben we betrekkelijk hoge schaalbaarheids- en betrouwbaarheidscoëfficiënten vastgesteld (namelijk $H=.76$ en $\rho=.95$). Op de afzonderlijke databestanden voor de jaren waarin de gegevens zijn verzameld werden slechts kleine schommelingen rond de genoemde coëfficiënten gevonden.

Tabel 1: Etnische discriminatie binnen sociale categorieën over de periode 1980-1993: gecontroleerde percentages als afwijkingen van het algemene percentage (multiple regressie-parameters).

Jaar (n=)	1980 (1893)	1985 (1888)	1989 (1843)	1991 (1757)	1992 (1953)	1993 (1816)
Algemeen percentage etnische discriminatie	48,86**	30,40**	31,36**	34,95**	40,81**	40,53**
Positie						
werkt > 15 uur	1,64	0,46	0,36	-2,18	0,72	-0,91
werkloos	10,54	-9,21	-16,03*	8,36	-1,21	-12,93*
huishouden	1,73	2,61	2,41	3,69	1,80	2,80
arbeidsongeschikt	-3,27	-2,87	-2,80	2,59	10,18*	6,28
school(-verlater)	-10,65*	-9,88*	-0,19	-10,47*	-16,46**	-7,40
gepensioneerd	-4,74	3,09	-5,75	5,34	5,27	6,52
Opleiding						
l.o.	6,23**	4,55**	8,80**	9,91**	12,13**	11,22**
m.a.v.o.	-4,27*	-1,91	-3,73*	-3,42*	-1,48	1,31
h.a.v.o./v.w.o.	-9,19**	-6,03**	-6,92**	-6,93**	-11,11**	-16,64**
w.o.	-17,64**	-13,54**	-22,74**	-14,89**	-19,33**	-14,39**
Inkomen						
laagste inkomens	-0,35	-3,50	-0,90	-4,00	-3,16	0,41
lagere inkomens	2,48	-2,01	-1,17	-2,07	-0,56	5,69*
hogere inkomens	-1,43	-2,44	0,41	0,91	1,20	-1,73
hoogste inkomens	-3,87	2,74	2,57	-4,41	-0,54	-2,95
Cohort						
1906-1917	17,90**	16,83**	9,32	-5,66		
1918-1927	6,13*	-1,88	19,59**	3,64	8,94*	5,26
1928-1937	-2,18	-0,58	0,62	2,15	3,45	0,75
1938-1947	-4,75*	-1,35	-0,48	-0,88	-0,56	-1,57
1948-1957	-6,79**	-6,50**	-5,19**	-7,22**	-4,59*	-4,45*
1958-1967	-1,67	3,46	-7,11*	0,23	-6,17**	-2,11
1968-1977		0,60	2,22	7,92	7,86*	8,13*

* = significant afwijkend van het algemene percentage, $p < .05$.

** = significant afwijkend van het algemene percentage, $p < .01$.

discriminatie berekend door, voor elk jaar dat er gegevens beschikbaar waren, het algemene percentage Nederlanders te berekenen dat geneigd is tot etnische discriminatie. De resultaten daarvan staan in de tweede rij van tabel 1, onder het jaar waarin de meting heeft plaatsgevonden.

Ten tweede hebben we deze trend in verband gebracht met de trends in werkloosheid, consumentenvertrouwen en immigratie: zie figuur 1 tot en met 3.

Ten derde hebben we analyses verricht om op elk tijdstip vast te kunnen stellen of, en zo ja welke, gecontroleerde verschillen er bestaan tussen de in de hypothesen genoemde sociale categorieën en het algemene percentage dat geneigd is tot etnische discriminatie.² Deze resultaten staan ook in tabel 1. De parameters in deze tabel zijn betrekkelijk eenvoudig te interpreteren. De algemene percentages gelden als referentiepercentages. Dat wil zeggen dat de andere percentages in dezelfde kolom geïnterpreteerd dienen te worden als afwijkingen van dit referentiepercentage. Een percentage behorende bij een van de categorieën van de onafhankelijke variabelen geeft aan of in de betreffende categorie (zie tabel 1: bij voorbeeld binnen de categorie van mensen die in 1980 een lagere opleiding hadden genoten), en onder controle van andere onafhankelijke variabelen, verhoudingsgewijs meer (namelijk 6,23%) mensen dan in het algemeen (namelijk 48,86%) voorkwamen die etnische minderheden zeiden te discrimineren.

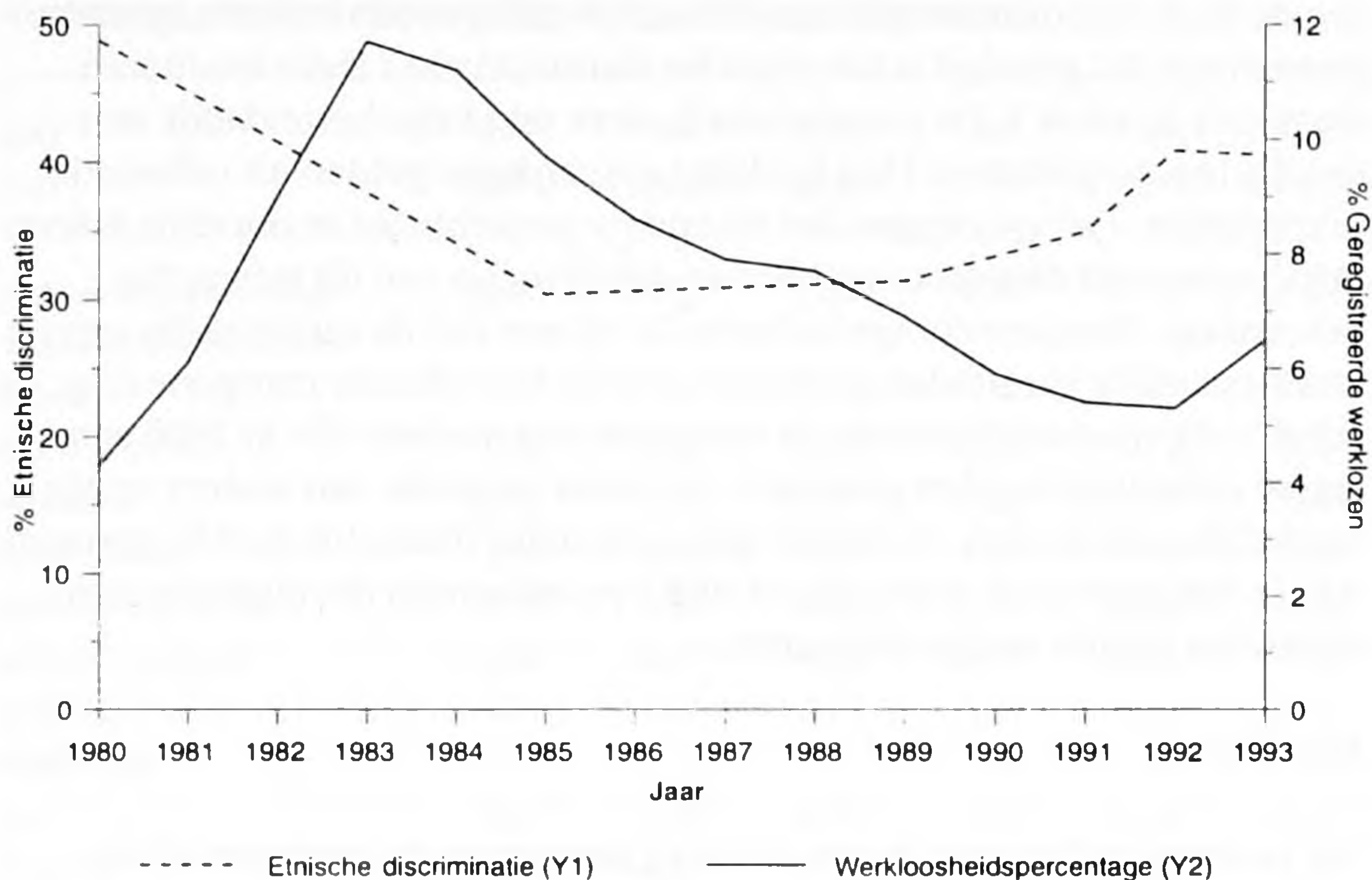
Resultaten

Ter beantwoording van de eerste vraag nemen we de gegevens in de tweede rij van tabel 1 in ogenschouw. Er blijkt door de tijd heen betrekkelijk veel variatie te bestaan in de mate waarin Nederlanders geneigd zijn geweest tot etnische discriminatie. In 1980 stond 48,86% van de Nederlanders enige vorm van etnische discriminatie voor. In de meting daarna in 1985 zakte dat percentage tot 30,40%. Maar sindsdien is er sprake van een gestage opmars van het percentage Nederlanders dat etnische discriminatie voorstaat: van 31,36% in 1989 tot 34,95% in 1991 tot 40,81% in 1992 en 40,53% in 1993. Deze trend suggereert enerzijds dat er in Nederland vooralsnog weinig reden is voor de geldigheid van assimilatie-theorieën, en anderzijds dat er vooralsnog meer reden is voor de geldigheid van conflict-theorieën. Op grond daarvan verwerpen we vooralsnog *hypothese 1* inzake de afname van etnische discriminatie.

Wanneer we de trends in etnische discriminatie in verband brengen met de trends in werkloosheid (zie figuur 1), dan merken we op dat in 1980, toen de werkloosheid nog betrekkelijk gering was, sprake was van een opmerkelijk hoge mate van etnische discriminatie.

Vervolgens merken we op dat toen de werkloosheid in het midden van de jaren tachtig fors was toegenomen, de mate van etnische discriminatie juist was afgenomen. En tenslotte merken we op dat, toen de werkloosheid in de tweede helft van de jaren tachtig tot en met het begin van

2 Daartoe hebben we zowel logistische als lineaire regressie-analyses verricht. De resultaten daarvan hebben we met elkaar vergeleken teneinde vast te kunnen stellen of en in hoeverre beide statistisch-analytische benaderingen tot uiteenlopende resultaten hebben geleid. We hebben vastgesteld dat er nagenoeg geen substantiële verschillen bestaan wat de resultaten van beide benaderingen betreft. Daarom hebben we er voor gekozen om de resultaten van de lineaire regressie analyses te presenteren, omdat deze toegankelijker zijn.

Figuur 1: Trends in werkloosheidspercentage en etnische discriminatie

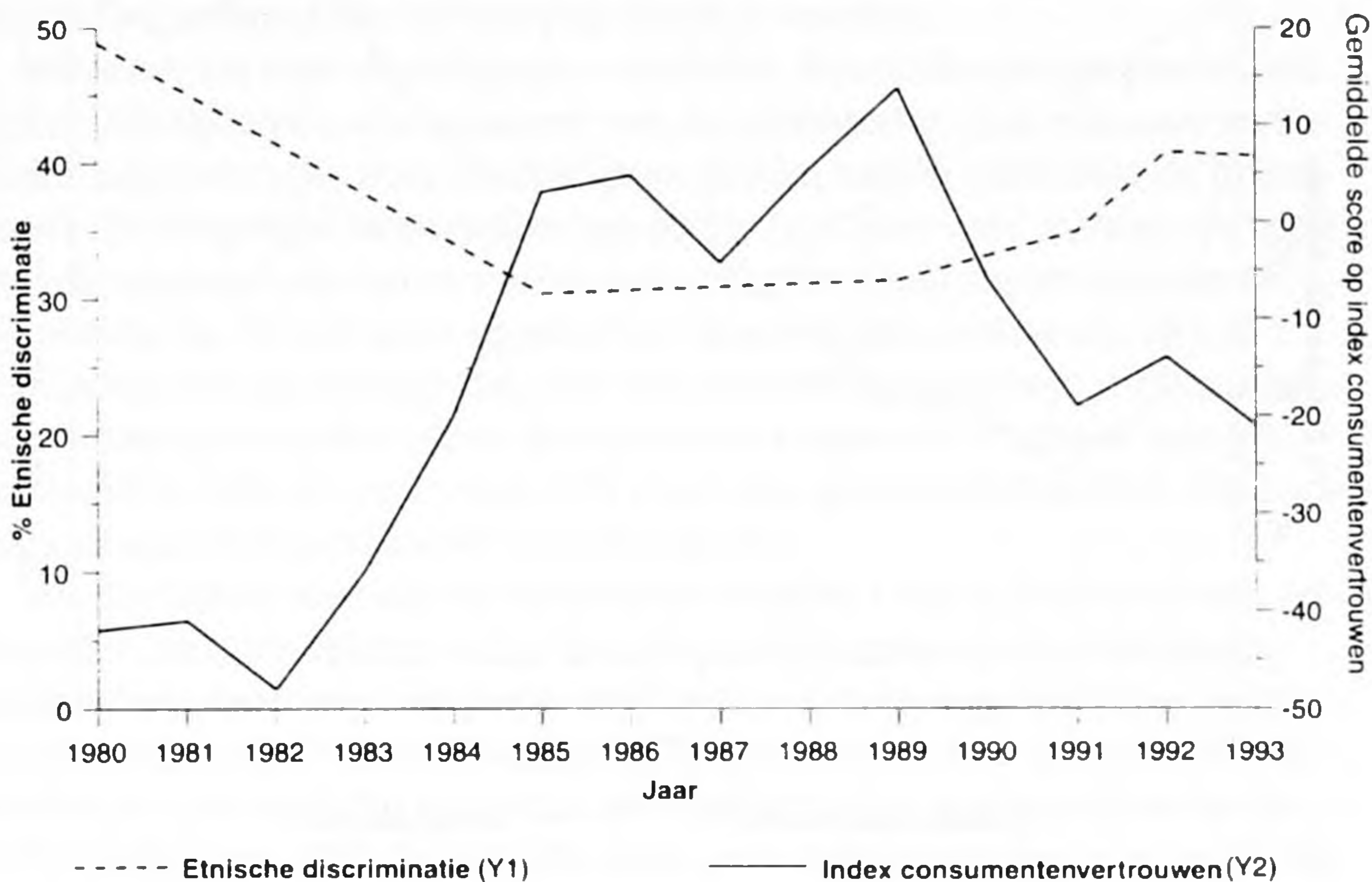
de jaren negentig afnam, de mate van etnische discriminatie juist toenam. Uit deze bevindingen zouden we willen afleiden dat er juist een negatief verband lijkt te bestaan tussen de mate van werkloosheid en etnische discriminatie: steeds wanneer er in de afgelopen jaren sprake was van toenemende werkloosheid, nam de etnische discriminatie af. Daarom menen we dat *hypothese 2* vooralsnog verworpen dient te worden.

Specifiekere informatie verkrijgen we wanneer we in tabel 1 kijken naar de mate waarin werklozen, laag opgeleiden en mensen met lage inkomens geneigd waren tot etnische discriminatie. Ten tijde van de grote werkloosheid in 1985 troffen we onder werklozen relatief weinig mensen aan die geneigd waren tot etnische discriminatie (9,21% minder dan in de populatie, niet significant overigens), hetgeen ook het geval was ten tijde van de toenemende werkloosheid in 1993 (12,93% minder en wel significant).

Op grond van deze bevinding menen we *hypothese 2a* te moeten verworpen. Onder laag opgeleiden troffen we onder dergelijke omstandigheden evenwel verhoudingsgewijs veel mensen aan die etnische minderheden zouden willen discrimineren; maar zulks geldt voor de gehele onderzochte periode en dus niet specifiek onder omstandigheden van werkloosheid. Op grond daarvan verworpen we *hypothese 2b* ook.

Onder de laagste inkomens troffen we onder omstandigheden van werkloosheid verhoudingsgewijs weinig mensen aan die geneigd waren tot etnische discriminatie, hetgeen eveneens voor de gehele onderzochte

Figuur 2: Trends in consumentenvertrouwen en etnische discriminatie

periode geldt, ongeacht de omstandigheden. Op grond van deze bevinding verwerpen we *hypothese 2c, 3c en 4c*.

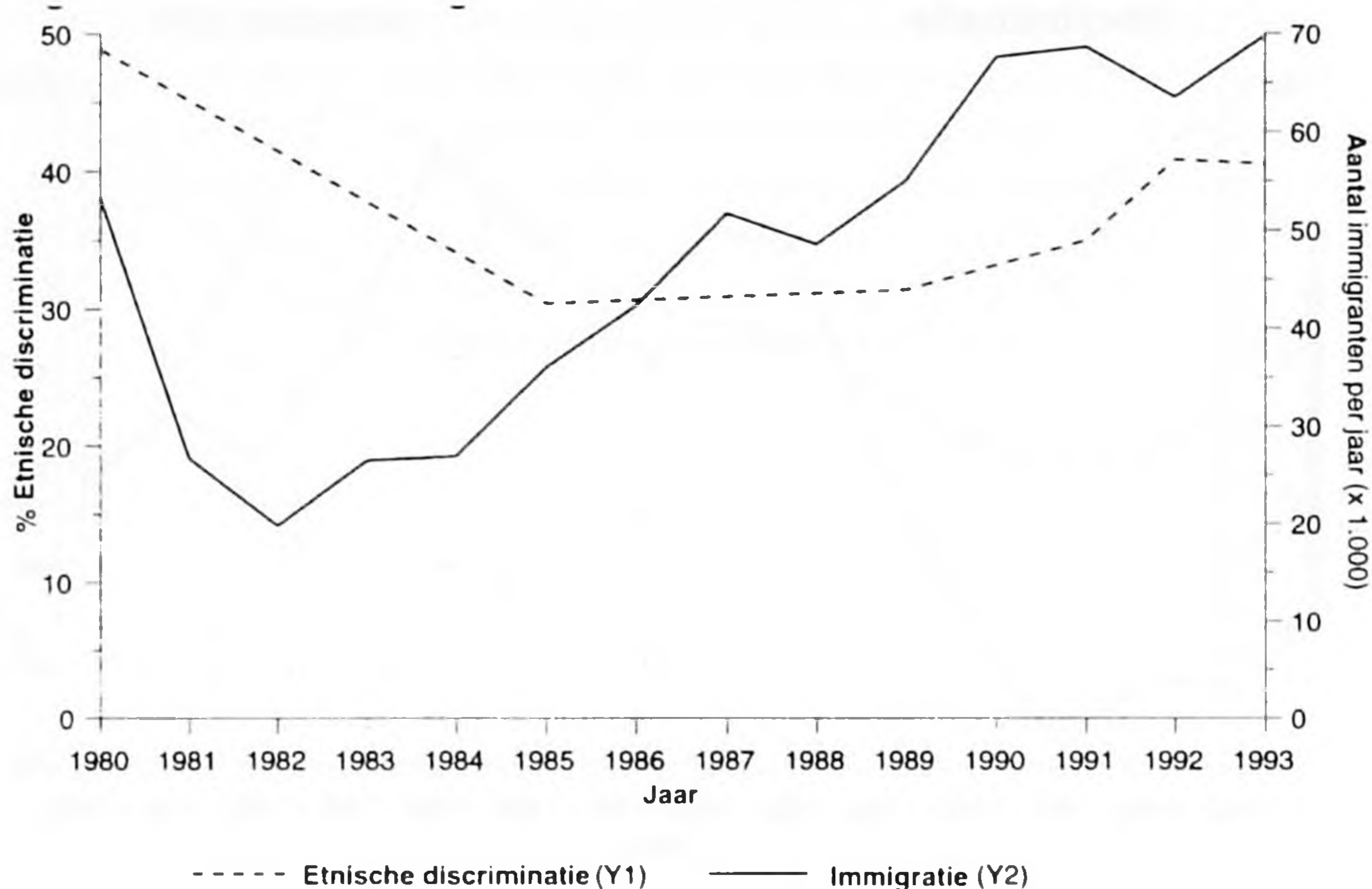
Volledigheidshalve vermelden we dat we in 1993 onder de lagere inkomens wel significant meer mensen aantreffen die etnische minderheden wilden discrimineren alsook dat we op verscheidene tijdstippen onder de hogere en ook onder de hoogste inkomens relatief meer mensen aantreffen die geneigd waren tot etnische discriminatie, welke verschillen overigens niet significant waren.

Wanneer we de trends in etnische discriminatie in verband brengen met het consumentenvertrouwen (zie figuur 2), dan constateren we dat in 1980 toen het consumentenvertrouwen betrekkelijk gering was, er sprake was van een betrekkelijk grote mate van etnische discriminatie.

Toen in het begin van de jaren tachtig het consumentenvertrouwen toenam, nam de mate van etnische discriminatie af. Voorts constateren we dat sinds 1989 tot en met 1993, toen het consumentenvertrouwen afnam, de mate van etnische discriminatie juist toenam. In het algemeen concluderen we, dat wanneer het consumentenvertrouwen afnam, de mate van etnische discriminatie toenam en vice versa, een uitzondering daargelaten. Dit impliceert dat we *hypothese 3* vooralsnog niet verwerpen.

Wanneer we naar werklozen kijken in de periodes dat er weinig vertrouwen was in de economie, dan constateren we dat werklozen in 1980 en in 1991 meer geneigd waren tot etnische discriminatie (10,54% respectievelijk 8,36% meer dan gemiddeld). Maar in beide jaren was dit verschil ten opzichte van het algemeen gemiddelde niet significant. Boven

Figuur 3: Trends in immigratie en etnische discriminatie

dien zijn er andere aanwijzingen dat er onder werklozen relatief weinig mensen voorkomen die geneigd zijn tot etnische discriminatie: zowel in 1989 als in 1993 troffen we onder werklozen juist significant minder mensen aan die etnische minderheden wilden discrimineren. Daarom menen we *hypothese 3a* vooralsnog te moeten verwerpen.

Onder lager opgeleiden daarentegen troffen we in periodes dat er weinig vertrouwen bestond in de economie juist relatief veel mensen aan die etnische minderheden zouden willen discrimineren: in 1980 was dat 6,23% meer dan gemiddeld en in de periode 1991-1993 rond de 10% meer dan gemiddeld.³ Daarom kunnen we *hypothese 3b* vooralsnog niet verwerpen.

Wanneer we de trends in etnische discriminatie in verband brengen met de trends in immigratie (zie figuur 3), dan merken we op dat in 1980, toen er sprake was van een betrekkelijk grote instroom van Surinamers, Turken en in mindere mate Marokkanen, er eveneens sprake was van een betrekkelijk grote mate van etnische discriminatie.

Toen daarna, in de eerste helft van de jaren tachtig, de instroom van de genoemde categorieën migranten afnam, nam eveneens de mate van etnische discriminatie af. En tenslotte merken we op dat sinds het midden van de jaren tachtig, toen de immigratie van asielzoekers op gang is gekomen, eveneens de mate van etnische discriminatie is toegenomen. Uit deze bevindingen leiden we af dat er een positief verband bestaat tussen de mate van immigratie en de mate van etnische discriminatie:

3 Enkel het jaar 1989 vormt in zekere zin een uitzondering op deze regel: toen was het percentage mensen dat geneigd was tot etnische discriminatie onder laag opgeleiden relatief hoog ondanks het feit dat het vertrouwen in de economie ook hoog was.

steeds wanneer de immigratie toenam, nam ook de etnische discriminatie onder de Nederlandse bevolking toe. Daarom menen we dat *hypothese 3* vooralsnog niet verworpen hoeft te worden.

Wanneer we naar de neiging tot etnische discriminatie van werklozen kijken ten tijde van een toename van de immigratie, dan constateren we in het algemeen dat hun reacties geen gelijke tred houden met de immigratie: in dergelijke jaren treffen we onder hen juist vaak minder mensen aan die geneigd zijn tot etnische discriminatie. Daarom verwerpen we *hypothese 4a*. Onder lager opgeleiden daarentegen treffen we, met het toenemen van de immigratie, ook steeds meer mensen aan die etnische minderheden zouden willen discrimineren: van zo'n 5% meer dan gemiddeld in 1985 tot meer dan 10% meer dan gemiddeld in 1993. Daarom verwerpen we *hypothese 4b* vooralsnog niet.

Tot slot kijken we naar de informatie in tabel 1 om te bezien of ons vermoeden met betrekking tot het jongste cohort enige realiteitswaarde heeft. We constateren dat het inderdaad zo is dat we onder het jongste cohort sinds 1985 verhoudingsgewijs meer mensen dan gemiddeld aantreffen die geneigd zijn om etnische minderheden te discrimineren: in 1992 (7,86%) en 1993 (8,13%) zijn deze verschillen ook daadwerkelijk significant, hetgeen in overeenstemming is met *hypothese 5*.

De oudere cohorten, geboren tussen 1938 en 1967 en opgegroeid in de na-oorlogse periode van snelle economische groei, herbergen daarentegen juist steeds minder mensen die geneigd zijn tot etnische discriminatie, hoewel de verschillen met het algemeen gemiddelde niet altijd significant zijn. In de conclusies zullen we deze bevindingen in een wijds perspectief plaatsen.

Conclusies en discussie

In deze bijdrage hebben we de globale trend geschetst met betrekking tot de mate waarin Nederlanders in de periode 1980-1993 geneigd zijn geweest om etnische minderheden te discrimineren. De belangrijkste bevindingen hebben we weergegeven in schema 1.

Deze ontwikkelingen blijken overeen te stemmen met her en der geuite (bange) vermoedens: sinds 1985 is het percentage Nederlanders dat geneigd is tot etnische discriminatie gestaag toegenomen tot zo'n 40% van de bevolking. Deze toename lijkt vooral verband te houden met de toename van de instroom van vluchtelingen en asielzoekers die sinds het midden van de jaren tachtig op gang is gekomen alsook met het afnemende vertrouwen in de economie sinds het einde van de jaren tachtig. Onder dergelijke omstandigheden lijkt vooral onder mensen die relatief laag opgeleid en dus betrekkelijk slecht zijn gekwalificeerd binnen onze samenleving, de vrees te bestaan dat zij met mensen uit andere etnische groepen moeten concurreren om allerlei schaarse maatschappelijke goederen. In ieder geval hebben we geconstateerd dat juist onder

deze categorie steeds meer mensen voorkomen die geneigd zijn om etnische minderheden te discrimineren.

Zo'n systematische tendens hebben we niet kunnen constateren onder werklozen en zeker niet onder de laagste inkomens, hetgeen wellicht tegen de verwachting van velen is, vanuit het vermoeden dat mensen met een lagere opleiding vaker tot de lagere inkomens behoren en vaker werkloos zijn. Dit vermoeden is wellicht *grosso modo* correct. Maar op grond van de multivariate analyses die we hebben verricht, kunnen we dus constateren dat van deze combinatie van kenmerken (*in casu* een lagere opleiding, een lager inkomen en een grotere kans op werkloosheid), de lagere opleiding het meest bepalend is voor de neiging tot etnische discriminatie.

Deze bevinding stemt overeen met eerdere bevindingen die betrekking hadden op de periode 1985/1986-1990/1991. Daarin stelden we eveneens vast dat er onder kansarme categorieën sprake was geweest van een toename van ethnocentrische reacties (Scheepers e.a., 1994). Daarin stelden we ook vast dat zich in die periode een soortgelijke ontwikkeling had voorgedaan onder kansrijkere categorieën: ook onder deze categorieën zou het meer *bon ton* zijn geworden om ethnocentrische uitlatingen te doen. Daarvoor hebben we ook in deze studie enkele, overigens statistisch niet-significante, aanwijzingen gevonden onder de hogere inkomens. Maar we hebben geconstateerd dat deze tendens zich niet heeft voortgezet in 1993.

Een tendens die zich wel heeft voortgezet vanaf 1985 tot en met 1993 heeft betrekking op het jongste geboortecohort, de mensen die zijn geboren tussen 1968 en 1977. Onder hen troffen we in de loop der tijd verhoudingsgewijs steeds meer mensen aan die geneigd zijn etnische minderheden te discrimineren: in 1993 ruim 8% meer dan gemiddeld in de onderzoekspopulatie. Deze trend is des te opmerkelijker omdat uit allerlei onderzoeken, zowel in binnen- als buitenland, steeds bleek dat ethnocentrische reacties juist veel sterker voorkwamen bij oudere cohorten, terwijl de jongere cohorten minder geneigd waren tot ethnocentrische reacties. Onze bevindingen wijzen eveneens in die richting wat betreft de cohorten geboren tussen 1948 en 1967. Maar in het cohort geboren tussen 1968 en 1977 heeft dus een ethnocentrische omslag plaats gevonden en wel sinds het midden van de jaren tachtig.

De verklaring die we daarvoor hebben geopperd heeft betrekking op de mogelijke concurrentie die autochtone jongeren, opgegroeid in de jaren tachtig waarin er sprake is geweest van een relatieve schaarste op de arbeids- en huisvestingsmarkt, ervaren van de zijde van de etnische minderheden. Dientengevolge zouden zij ethnocentrische reacties vertonen die zij desgevraagd ook bereid zijn te uiten. Dit impliceert dat dit jongere cohort zich enigszins heeft onttrokken aan de traditionele norm van tolerantie tegenover allochtone nieuwkomers: het is voor hen minder taboe geworden om negatieve uitlatingen te doen over etnische minderheden alsook om hen te discrimineren.

Deze bevindingen zouden een (gedeeltelijke) verklaring kunnen vormen voor de toename van het aantal acties gericht tegen allochtonen alsook voor de populariteit van extreem-rechtse partijen, waarvan we in eerdere studies hebben aangetoond dat die hun electoraat in sterke mate recrutereren onder jongeren. In het licht van deze bevindingen en onder het motto dat de jeugd de toekomst heeft, achten we de zorgelijke voorspellingen van het Sociaal en Cultureel Planbureau (1994, pp. 47-48) met betrekking tot de toename van etnische spanningen reëel.

Appendix: Meten van etnocentrische reacties**Etnische discriminatie (1980-1985-1989-1991-1992-1993)**

Ik ga u nu steeds twee verschillende soorten gezinnen of personen oplezen. Wij zouden graag van u willen weten wie van de twee volgens u tijdens een periode van woningschaarste een vrijkomende woning moet krijgen.

- var683b 1 gezin van een gastarbeider
2 Nederlands gezin
3 mag geen verschil maken
4 weet niet
- var683d 1 Surinaams gezin
2 Nederlands gezin
3 mag geen verschil maken
4 weet niet
- var683e 1 ieder met een ander huidskleur
2 een blanke
3 mag geen verschil maken
4 weet niet

Veronderstel dat er twee werknemers zijn, die op een punt verschillen, maar overigens op alle andere punten gelijk zijn. Als een van hen ontslagen moet worden omdat het bedrijf slecht gaat, wie zou dat dan volgens u moeten zijn?

- var728b 1 een buitenlander
2 een Nederlander
3 mag geen verschil maken
4 weet niet
- var728d 1 een Surinamer
2 een Nederlander
3 mag geen verschil maken
4 weet niet
- var728f 1 iemand met een andere huidskleur
2 een blanke
3 mag geen verschil maken
4 weet niet

Veronderstel nu eens dat er twee werknemers zijn, die op een punt verschillen, maar overigens op alle andere punten gelijk zijn. Als maar een van beiden in aanmerking kan komen voor promotie, wie zou dat dan moeten zijn?

- var729b 1 een buitenlander
2 een Nederlander
3 mag geen verschil maken
4 weet niet
- var729d 1 een Surinamer
2 een Nederlander
3 mag geen verschil maken
4 weet niet
- var729f 1 iemand met een andere huidskleur
2 een blanke
3 mag geen verschil maken
4 weet niet

Literatuur

Blalock, H.M.

Toward a theory of minority group relations
New York, John Wiley and Sons, 1967

Bobo, L.

Group conflict, prejudice, and the paradox of contemporary racial attitudes

In: Katz, P. A. Taylor, D.A., 'Eliminating racism, profiles in controversy', New York/London, Plenum Press, 1988.

Bovenkerk, F.

Omdat zij anders zijn, patronen van rasdiscriminatie in Nederland
Amsterdam, Boom, 1978

Centraal Bureau voor de Statistiek

Vijfennegentig jaren statistiek in tijdreeksen 1899-1994
Den Haag, SDU/uitgeverij, 1994

Coenders, M.

Longitudinale ontwikkelingen in etnische distantie en discriminatie in Nederland tussen 1980 en 1993

Nijmegen, Vakgroep Sociologie, 1995

Coser, L.

The functions of social conflict
Glencoe, Ill., Free Press, 1956

Dekker, P., C. van Praag

Opvattingen over allochtonen in landen van de Europese Gemeenschap
Rijswijk, Sociaal en Cultureel Planbureau, 1990

Dekker, P., P. Ester

Social and political attitudes in Dutch Society

Rijswijk, Sociaal en cultureel Planbureau, 1993

Donselaar, J. van

Inburgering van extreem-rechts schreeuwt om waakzaamheid
NRC Handelsblad, 10 november 1994

Eisinga, R., P. Scheepers

Etnocentrisme in Nederland, theoretisch en empirische modellen
Nijmegen, I.T.S., 1989

Gordon, M.

Assimilation in American Life
New York, Oxford University Press, 1964

Gordon, M.

Human Nature, Class and Ethnicity
New York, Oxford University Press, 1978

Gordon, M.

Models of Pluralism, the New American Dilemma

Annals of the American Academy of Political and Social Science, 1981, pp. 178-188

Gordon, M.

Models of Pluralism, the New American Dilemma

In: Pincus, F.L. en H.J. Ehrlich (red.), 'Race and ethnic conflict', Boulder, Westview Press, 19..

Hagendoorn, L., J. Janssen

Rechtsomkeer, rechtsextreme opvattingen bij leerlingen van middelbare scholen

Baarn, Ambo, 1983

Lucassen, J., R. Penninx

Nieuwkomers, nakomelingen, Nederlanders, immigranten in Nederland 1550-1993

Amsterdam, Het Spinhuis, 1987/1994

Olzak, S.

Labor unrest, immigration and ethnic conflict in urban America, 1880-1914
American journal of sociology, 9e jrg., nr. 6, 1989, pp. 1303-1333

Olzak, S., J. Nagel

Competitive ethnic relations
Orlando, Academic Press, 1986

Olzak, S., S. Shanahan e.a.

School desegregation, interracial exposure, and antibusing activity in contemporary urban America
American journal of sociology, 110e jrg., nr. 1, 1994, pp. 196-241

Park, R.E.*Race and culture*

Glencoe, Ill., Free Press, 1950

Park, R.E., E.W. Burgess*Introduction to the science of society*

Chicago, University of Chicago Press, 1924

Pettigrew, Th.*New patterns of prejudice; the different worlds of 1984 and 1964*

In: Pincus, F.L. en H.J. Ehrlich (red.), 'Race and ethnic conflict', Boulder, Westview Press, 1994

Roelandt, Th., J. Veenman*Besluit*

In: Veenman, J. en Th. Roelandt (red.), 'Onzeker bestaan; de maatschappelijke positie van Turken, Marokkanen, Surinamers en Antillianen in Nederland', Amsterdam, Boom/ISEO, 1994

Roelandt, Th.*Verscheidenheid in ongelijkheid; een studie naar etnische stratificatie en onderklassevorming in de Nederlandse samenleving*

Amsterdam, Thesis Publishers, 1994

Scheepers, P., A. Felling e.a.*Ethnocentrism in the Netherlands; a typological analysis*

Ethnic and racial studies, 12e jrg., 1989, pp. 289-308

Scheepers, P., A. Felling*Social conditions, authoritarianism and ethnocentrism; a theoretical model of the early Frankfurt School updated and tested*

European sociological review, 6e jrg., nr. 1, 1990, pp. 15-29

Scheepers, P., T. Speller*De arbeidsmarktpositie van werkzoekenden na scholing; een vergelijking van allochtonen met autochtonen*

Sociologische gids, 38e jrg., nr. 3, 1991, pp. 162-173

Scheepers, P., R. Eisinga*Het electoraat van de Centrum**Partij/CentrumDemocraten in de periode 1982-1992; een toets van twee theorieën*

Mens en maatschappij, 4e jrg., 1993, pp. 362-385

Scheepers, P., R. Eisinga*Het electoraat van extreem-rechts in Nederland; contemporaine geschiedschrijving vanuit een sociologisch perspectief*

In: Voerman, G. (red.), 'Jaarboek van politieke partijen 1993 Groningen', Documentatie Centrum Nederlandse Politieke Partijen, 1994a, pp. 93-121

Scheepers, P., R. Eisinga*Ethnocentrisme in Nederland; veranderingen bij kansarme categorieën?*

Sociologische gids, 41e jrg., nr. 3, 1994b, pp. 185-201.

Scheepers, P.*Ethnocentrische en extreem-rechtse reacties 1980-1994*

In: Ganzeboom, H. en W. Ultee (red.), 'Sociale segmentatie in 2015', Den Haag, Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, 1996

Scheepers, P., H. Schmeets e.a.*Fortress Holland, support for ethnocentric policies among the 1994 electorate*

Te verschijnen in Ethnic and Racial Studies

Schuman, H., C. Steeh e.a.*Racial Attitudes in America; trends and interpretations*

Cambridge/London, Harvard University Press, 1985

Sociaal en Cultureel Planbureau*Sociaal Cultureel Rapport 1992*

Rijswijk, Sociaal en Cultureel Planbureau, 1992

Sociaal en Cultureel Planbureau*Sociaal Cultureel Rapport 1994*

Rijswijk, Sociaal en Cultureel Planbureau, 1994

Thurlings, J.

De wetenschap der samenleving
Alphen aan den Rijn, Samsom, 1977

Vermeulen, H., R. Penninx

*Het democratisch ongeduld; de
emancipatie en integratie van zes
doelgroepen van het minderhedenbeleid*
Amsterdam, Uitgeverij Het Spinhuis,
1994